

Какижанова Т.И., Замедін Қ.С.

**Қазақстан Республикасындағы
жұмысбастылық пен халықтың
кедейлік мәселесі**

Мақалада қазіргі дағдарыс жағдайындағы Қазақстандағы кедейлік пен жұмысбастылық мәселелері зерттелген, кедейліктің себептері мен шешу жолдары анықталған. Кедейліктің негізгі шешімі ретінде жұмысбастылық категориясы қарастырылған. Еліміздегі кедейлік шегі және оны анықтау жолдары келтірілді. Жұмысбастылыққа әсер етуші факторлар ретінде инновацияларға жұмсалатын шығындар, өнім көлемі, орташа айлық зейнетақы және салықтар қарастырылып, олардың арасындағы байланыстарды көрсету үшін корреляциялық талдау жасалынды. Мақалада статистикалық деректер келтіріліп, сонымен қатар қазақстандық еңбек нарығының даму мәселелері қарастырылды. ҚР халқының жұмысбастылығына экономикалық көрсеткіштердің әсерін анықтау үшін эконометрикалық модельдер құрылды. Талдау нәтижесінде Қазақстандағы кедейлік себептері мен кедейлер санының өсуіне әкелетін факторлар анықталды. Кедейлікті жеңу үшін оның салдарларын жою емес, себептерімен күресу керек. Мақалада халықтың кедей бөлігін нақты азайтуға көңіл бөлінеді, әлеуметтік-экономикалық саясатты жүргізу кезінде еңбекақы төлеу саласындағы бар мәселелерге ерекше көңіл аударылған.

Түйін сөздер: жұмысбастылық, кедейлік, салықтық төлемдер, инновация, әлеуметтік саясат, корреляция.

Kakizhanova T.I., Zamedin K.S.

**The problems employments
and poverty in Republic of
Kazakhstan**

The paper studies the problem of poverty in modern Kazakhstan, identifies the causes of poverty and suggests ways to address those problems. The article category of employment is observed the way poverty solutions. Also the are stated in this article the poverty line, and path determination. The main factors affecting employment are indicated and determine the relationship between factors, such as innovation expenditures, the volume of production, the average pension and taxes. The paper presents statistical data, as well as highlighted the problems of development of Kazakhstan's labor market. Econometric models were made to determine the effect of economic indicators on the employment of Kazakhstan. The analysis presented in the paper shows the causes of poverty in Kazakhstan and the factors contributing to growing number of people with low income. The paper emphasizes urgent issues regarding labor remuneration, which need to be settled along with adoption of socioeconomic policy aimed at critical reduction in size of the poor population.

Key words: employment, poverty, tax payments, innovation, social policy, correlation.

Какижанова Т.И., Замедін К.С.

**Проблемы занятости
и бедности населения
в Республики Казахстан**

В данной статье изучены проблемы бедности населения и занятости в Казахстане и выявлены причины бедности и определены пути ее решения. Решение проблемы бедности в основном связано с занятостью населения. Также в статье указаны черты бедности и способы ее определения. Выявлены факторы, влияющие на занятость населения, как расходы на инновации, объем продукции, размер среднемесячной пенсии и налоги, и определена взаимосвязь между факторами. В статье приведены статистические данные, а также выделены проблемы развития казахстанского рынка труда. Были составлены эконометрические модели для определение влияния экономических показателей на занятость населения РК. В результате анализа выявлены причины бедности в Казахстане и факторы, способствующие росту количества бедных и малоимущих граждан. Для преодоления бедности необходимо бороться с ее причинами, а не пытаться ликвидировать ее последствия. В статье внимание акцентируется на существующих проблемах в области оплаты труда, которые необходимо решать при проведении социально-экономической политики, нацеленной на кардинальное снижение численности бедного населения.

Ключевые слова: занятость, бедность, налоговые платежи, инновация, социальная политика, корреляция.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
ЖҰМЫСБАСТЫЛЫҚ
ПЕН ХАЛЫҚТЫҢ
КЕДЕЙЛІК МӘСЕЛЕСІ**

Қазіргі таңда Қазақстан экономикасының дағдарыс жағдайындағы көптеген аландататын мәселелердің бірі – халықтың тұрмыс жағдайының төмен деңгейі. Кедейлік мәселесі әлеуметтік – экономикалық феномен ретінде әрқашан халықтың өмір сүру барысында байқалған. Қазіргі таңда, ғаламдық дағдарыстың әсер ету салдарынан бұл мәселе көкейкесті болып отыр. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылғы VII Астана экономикалық форумының ашылу салтанатында сөйлеген сөзінде, кедейлікке байланысты «Бізге барлығымызға негізгі тапсырмаға шоғырлану қажет, ол – теңсіздікті қысқарту және кедейлікті түп тамырымен жою» дей отырып, осы мақсатқа жетуде негізгі екі тапсырманы атап өтті: біріншісі-экономикалық даму потенциалын максималды қолдану, екіншісі-кедейлікті жою мақсатында «жол картасы – 2020» бағдарламасын жүзеге асыру [1].

Тәжірибеде кедейлік шегін анықтауда әр түрлі критерийлер қолданылады: күнкөріс минимумының деңгейі, жарты күнкөріс минимумының деңгейі, медианалық немесе орташа табыс, халықтың өздерін кедей ретінде субъективті қабылдауы. нидерландыда кедейлік шегін анықтаудың сегіз критерийі қолданылады: төртеуі – абсолютті кедейлікті анықтауда, біреуі – салыстырмалы кедейлікті анықтауда, үшеуі – кедейлікті субъективті бағалауда қолданылады. Кедей мен байдың арасындағы нақты дифференциацияны анықтау үшін табыс жөніндегі емес, шығыстар жөніндегі мәліметтер пайдаланылады. Табыстар жөніндегі мәліметтерден гөрі, тұтыну және үй шаруашылығының шығыстары - барынша материалдық жағдайды сипаттайтын критерий. Егер жанұя бюджетінің жартысы азық – түлік тауарларына кететін болса, онда ол кедей деп саналады. Кедейлікті өлшеуде қолданылатын негізгі интегралды көрсеткіш кедейлік индексі немесе халық кедейлігі индексі (Human Poverty Index, HPI) болып табылады. Бұл индекс дамыған және дамушы елдерге арналған БҰҰ бағдарламасы негізінде жасалған [2].

Еліміздегі кедейліктің шегі күнкөріс минимумы деңгейінің 40 % мөлшері ретінде анықталды. 2015 жылғы бұл көрсеткіш 21,4 мың теңгені құраса, 2016 жылдан бастап күнкөріс минимумы 22,8 мың теңгеге артты. Елбасымыздың 2016 жылғы 1 қаңтарынан бастап жалақы, стипендия және зейнетақыны өсі-

ру туралы жарлығының шығуы күнкөріс минамумының өсуіне себеп болып отыр. Денсаулық саласының жұмыскерлер жалақысы 28 %, білім саласы жұмыскерлерінің жалақысы 29 %, стипендия 25 %, зейнетақы 15% өсті. Сондай ақ елімізде 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап азаматтық қызметшілердің еңбекақысын төлеу жүйесінің жаңа үлгісі енгізіледі. Аталған үлгіде азаматтық қызметшілерді біліміне, біліктілігіне, атқаратын қызметінің күрделілігі мен дәрежесіне қарай төрт санатқа бөлу көзделген.

Бірінші санатқа ұйымның даму стратегиясы үшін жауап беретін және басқару шешімдерін қабылдайтын басқарушы персонал блогы (А блогы) жатады. Аталған блогқа ұйым басшылары мен басшылардың орынбасарлары, ұйымдардың бағыну деңгейіне тәуелді (республикалық, облыстық, аудандық) құрылымдық бөлімшелердің басшылары мен басшылардың орынбасарлары кіреді. Екінші блогқа ұйымның негізгі функцияларының іске асырылуын қамтамасыз ететін,

негізгі персонал блогы (В блогы) кіреді. Бұл блогқа дәрігерлер, мұғалімдер, ғылыми қызметкерлер, әлеуметтік қызметкерлер, ЖОО оқытушылары және ұйымның негізгі функцияларын орындайтын басқа да қызметкерлер кіреді. Аталған қызметкерлер үшін үш қызмет саласы: “Денсаулық сақтау”, “Білім беру” және “Өзге де салалар” бойынша лауазымдық жалақыларды саралап есептеуді енгізу ұсынылады. Үшінші блок - әкімшілік-құқықтық және шаруашылық функцияларын орындайтын әкімшілік персонал блогы (С блогы). Лауазымдардың аталмыш блогы заңгерлерді, есепшілерді, экономистерді, аудармашыларды, шаруашылық қызметінің меңгерушілерін және тағы да басқаны қамтиды. Төртіншісі – қосалқы және техникалық функцияларды іске асыратын қосалқы персонал блогы (D блогы). Бұл блогқа іс қағаздарын жүргізушілер, архивариустар, кассирлер, коменданттар мен хатшылар жатқызылады [3].

Енді соңғы жылдардағы деректер бойынша халықтың тұрмыс жағдайына қарастыралық.

1-кесте – Халықтың атаулы ақшалай табыстары

	Бір айда жан басына шаққанда, теңге			Өткен жылдың тиісті кезеңіне %-бен		
	1 тоқсан			1 тоқсан		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Қазақстан Республикасы	52 761	57 683	61 997	109,3	109,3	107,5
Ақмола	44 499	48 097	53 484	104,6	108,1	111,2
Ақтөбе	53 584	56 900	61 991	107,3	106,2	108,9
Алматы облысы	41 600	45 582	44 556	113,3	109,6	97,7
Атырау	107 432	131 657	124 981	98,9	122,5	94,9
Батыс Қазақстан	58 034	61 043	65 884	104,7	105,2	107,9
Жамбыл	35 370	37 422	40 548	104,9	105,8	108,4
Қарағанды	59 979	63 151	68 815	113,5	105,3	109,0
Қостанай	46 724	47 266	51 610	113,6	101,2	109,2
Қызылорда	45 904	49 190	58 652	108,8	107,2	119,2
Маңғыстау	84 409	93 284	110 312	110,5	110,5	118,3
Оңтүстік Қазақстан	33 702	34 650	37 304	108,6	102,8	107,7
Павлодар	57 074	60 968	67 984	109,2	106,8	111,5
Солтүстік Қазақстан	43 518	46 148	49 833	108,5	106,0	108,0
Шығыс Қазақстан	49 247	51 682	55 306	112,6	104,9	107,0
Астана қ.	92 274	108 728	111 926	109,0	117,8	102,9
Алматы қ.	98 714	107 497	114 183	110,1	108,9	106,2

Жоғарыдағы кестеде соңғы үш жылдағы аймақтар бойынша халықтың ақшалай табыстары көрсетілген. Жалпы халықтың ақшалай табысы 57 761 теңгеден 61 997 теңгеге өскен. Өңірлер бойынша Оңтүстік Қазақстан облысында ең аз жалақы 2013 жылы – 33 702, 2014 жылы – 34650, 2015 жылы – 37 304 теңге болған. Ал ең көп жоғары ақшалай табыс Атырауға тиесілі, 2015 жылы 124 981 теңгені құраған [4]. Оңтүстік Қазақстан облысындағы бір айдағы жан басына шаққандағы жалақының аз болу себебі, Қазақстанның басқа аймақтарымен салыстырғанда өмір сүру деңгейінің арзан болуы, бұл жалақыға сәйкес барлық қызмет көрсетулердің, азық-түліктің, халық тұрмысына қажетті заттардың арзан болуы. Мысалы, Алматы қаласының өмір сүру деңгейімен салыстырғанда, Шымкентте күнделікті тұтыну заттары, киім, тамақ және т.б. арзан. Алматы қаласында тамақтану орнында ас ішу кем дегенде – 900, 1000 теңге тұратын болса, Шымкент қаласында – 500, 600 теңгені құрайды. Осындай өмір сүру деңгейіне байланысты олардың табыс деңгейі де төмен.

Кедейлік мәселесі жұмыссыздықтан шығатыны белгілі, халықты жұмыспен қамту қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі. Сондықтан оны талдау мақсатында 2001 жылдың 1 тоқсаны мен 2015 жылдың 4 тоқсаны аралығындағы деректер бойынша, өндірістегі өнімдік және үдерістік инновацияларға жұмсалған шығындар, өнім көлемі, тағайындалған зейнетақының орташа айлық мөлшері, және бюджетке түскен салықтар мен төлемдердің түсімі сияқты көрсеткіштердің жұмыспен қамтылған халық санына әсерін талдау жасау үшін, келесідей белгілеулер енгізілген:

Employment – жұмыспен қамтылған халық саны, мың адам;

Innovation – өндірістегі өнімдік және үдерістік инновацияларға жұмсалған шығындар, млн теңге;

Production – өнім көлемі, млн теңге;

Policy – тағайындалған зейнетақының орташа айлық мөлшері, мың теңге;

Tax – бюджетке түскен салықтар мен төлемдердің түсімі, мың теңге.

Аталған факторлар арасындағы мультикол-линеарлық құбылыстың болмауын ескеру үшін, корреляциялық матрица құрылды.

2-кесте – 2001 ж. мен 2015 ж аралығындағы тоқсандық көрсеткіштер бойынша құрылған корреляциялық матрица

	Employment	Innovation	Production	Policy	Tax
Employment	1	0,889	0,928	0,938	0,535
Innovation	0,889	1	0,929	0,888	0,491
Production	0,928	0,929	1	0,975	0,512
Policy	0,938	0,888	0,975	1	0,494
Tax	0,535	0,491	0,512	0,494	1

Жоғарыдағы кестеде жұмыспен қамтылған халық саны мен оған әсер ететін басқа да маңызды экономикалық көрсеткіштер арасындағы корреляциялық коэффициенттері көрсетілген. 2001 ж. мен 2015 ж аралығындағы мерзімде жұмыспен қамтылған халық санының өндірістегі өнімдік және үдерістік инновацияларға жұмсалған шығындар шығындар (0,889), өнім көлемі (0,928) және тағайындалған зейнетақының орташа айлық мөлшерімен (0,96) байланысы тығыз, ал бюджетке түскен салықтар мен төлемдер түсімінің әсері (0,535) орташа. Салықтың басқа қарастырылып отырған барлық көрсет-

кіштермен байланысы орташа, ал олардың өзара байланыстары тығыз.

Қазақстан экономикасының экономикалық көрсеткіштерінің жұмыспен қамтылған халық санына әсерін анықтау үшін көптеген модельдер құрылды. Коэффициенттердің мәнділігін бағалау үшін Стьюденттің критикалық мәндері алынды, ал теңдеудің сапалылығын тексеру үшін Фишердің кестесі қолданылды.

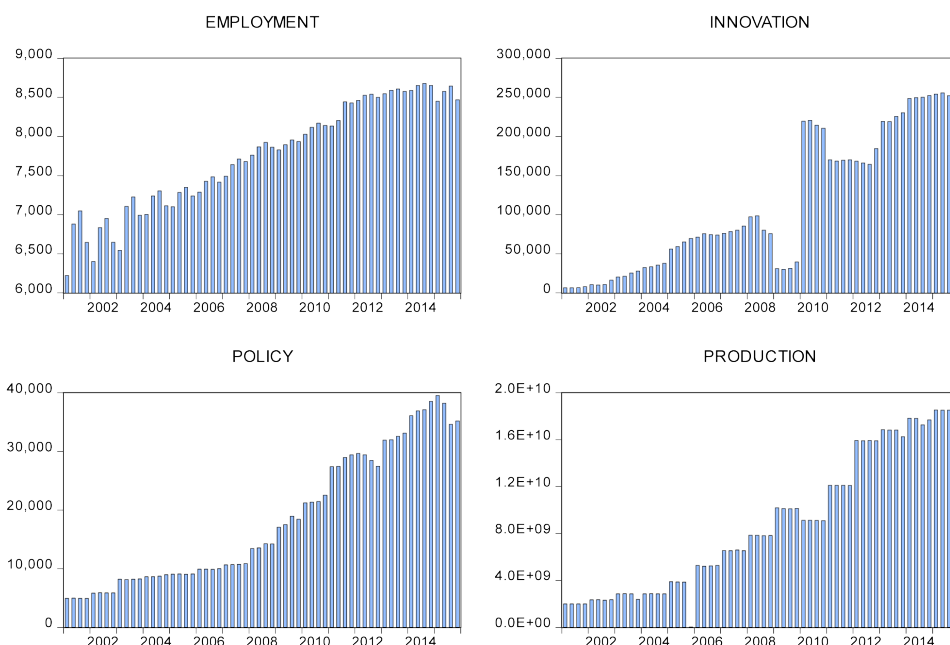
Құрылғын жұптық және көптік регрессия модельдері ішінен ең жақсы модель ретінде жұмыспен қамтылған халық саны мен салық арасындағы дәрежелік модель алынды.

$$\lg(\text{Employment}) = 6,491 + 0,113 * \lg(\text{Tax})$$

(0,199) (0,09)

$DW=1,27; R^2=0,726; F=153,796.$

Құрылған модель бойынша бюджетке түсетін салық көлемін бір пайызға өсіру үшін, жұмыспен қамтылған халық саны 0,113 пайызға артыру арқылы қол жеткізуге болады деп ұйғаруға болады.

1-сурет – Жұмысбастылық, инновациялық шығындар, әлеуметтік саясат немесе зейнетақы мөлшері, және өнім көлемдерінің динамикасы

Жоғарыдағы графиктен көріп отырғанымыздай жұмысбастылық деңгейі 2001 жылдан бастап 2014 жылға дейін тұрақты өсіммен көтеріліп келеді. Демек, мемлекеттік саясатының көмегімен жылдан жылға халық жұмыспен қамтылып жатыр. Оған «Жұмыспен қамту жол картасы – 2020» бағдарламасы мен елімізде шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы негізгі себеп болып отыр. Инновациялық шығындар тұрақты емес, себебі Қазақстан дамушы елдердің қатарына жататындықтан, инновацияға көп уақыт мән берілмеді. 2002 жылы инновацияға мүлдем шығын жұмсалмады десе де болады. 2004 – 2008 жылдары инновация шығындары өсе бастады, оның негізгі себебі елімізге инновациялық өнімдер әкеліне бастады. Қызмет көрсету орындары, мектептер, ЖОО және басқа мекемелер инновациялық жаңа өнімдермен қамтамасыз етіле бастады. 2008 – 2010 жылдары ғаламдық дағдарысқа байланысты инновацияға шығындар көлемін қысқартуға мәжбүр болды. 2012 – 2014 жылдары шығындар қайта күрт өсіп отырғанын

байқаймыз. Бұл жылдары «Үдемелі индустриялық – инновациялық даму» бағдарламасы аясында көптеген жұмыстар жүргізілді, негізгі басымдылық инновацияға берілген.

Инновациядан басқа қарастырылған экономикалық көрсеткіштер 2001 ж. мен 2015 ж аралығындағы мерзімде бірқалыпты өсіп отырған. Әлеуметтік саясат немесе зейнетақы мөлшері 2002 – 2014 жылдар аралығында тұрақты мөлшермен өсіп келеді. Бірақ зейнетақының жұмысбастылыққа кері әсері де бар. Халықтың кедей бөлігіне жататындар қатарында тек зейнетақымен күн көретіндер де бар. Өнім көлемі де тұрақты өсіммен артуда. Өнім көлемі тікелей жұмысбастылыққа әсер етуші факторлардың бірі. Аймақта инвестициялық белсенділік деңгейінің ұлғаюы және шетелдік, сондай-ақ жергілікті капиталдарды тарту жаңа жұмыс орындарының ашылуына, соның ішінде жастардың көптеп жұмысқа орналасуына мүмкіндік береді. Басқа факторлардың дамуы да осы экономикалық фактордың оң әсеріне байланысты болады, оларға кәсіпорындардың

негізгі қорларының жаңа жабдықтар сатып алу және моральдық тозған ескілерін ауыстыруымен байланысты техникалық және технологиялық қайта жарактануына жұмсалатын шығындарды жатқызуға болады.

Жұмысбастылық деңгейі жылдар бойынша қатты өзгеріске ұшырамаған, ал салықтар мөлшері тұрақсыз, 2004 және 2005 жылдар аралығында салық заңнамасындағы өзгерістерге байланысты күрт өзгеріске ұшырап отыр, ал 2005 жылдан 2015 жылға дейін тұрақты өсуде.

Жұмыссыздық – кедейлікті тудыратын ең өткір мәселелердің бірі болып табылады. Жұмыссыздықтың халық арасында көп таралуы елдің экономикасына зор нұқсан келтіреді. Қандай да мемлекет болмасын халқының тұрмысының, әл – ауқатының деңгейінің жоғары болуы мен ел экономикасының қарқынмен дамуын қалайды. Осыған байланысты қазіргі таңда нарықтық экономика мен әлеуметтік әділеттік негізінде жоғары өркениетті демократиялық қоғам құру жолында әртүрлі шараларды жүзеге асырып отырған республикамыздың бүгінгі тіршілігінің негізгі мақсаты мемлекеттегі әрбір азаматтың бақытты өмірін және мұң – мұқтажсыз ауқатты тұрмысын қамтамасыз ету болып табылады.

Елімізге жаңа технологиялар алып келіп, халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз ету аталған мақсатқа жетуге негіз болады. Оның үстіне шикізаттың барлығы дерлік шетелдік инвесторлар қолында болғандықтан, тауарлардың өзіндік құны жоғары. Біз қаншалықты қызметкерлер мен зейнеткерлердің жалақысын артырып отырғанымызбен, ол бәрібір инфляция жетегінде кетіп жүр. Әсіресе, жұмыссыз отбасылар қатты зардап шегеді. Сонықтан, әрбір отбасының жағдайын жақсарту және инфляция деңгейін бәсеңдету үшін адамдарды жұмыспен қамту шарт.

Елдегі жұмыспен қамту мәселесін шешуде кемшіліктер, кедергілер аз емес. Бұл ауданның әлеуметтік – экономикалық жағдайына тіреліп тұрған жоқ. Мәселен, Халықты жұмыспен қамту туралы заңға бір жылда екі рет өзгеріс енгізілсе, оның орындалу механизмін кешіктіру жұмысты жоспарлы түрде жүргізуге кері әсерін тигізеді. Кейбір мекеме, кәсіпорын басшыларының заңды құрметтеу мәдениетінің төмендігі жұмыссыздарды еңбекке орналастырғанда қиыншылықтар туғызатыны жасырын емес. Осындай сәйкессіздіктің салдарынан күнделікті жұмыста қолбайлаулар кездесіп жатады.

Әдебиеттер

- 1 <http://www.akorda.kz/> ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың VI Астана экономикалық форумындағы үндеуі.
- 2 Т.Алиев. Бедность в Казахстане // МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, 2015, том 59, № 12, с. 105–115.
- 3 «Елімізде бюджет саласы қызметкерлерінің жалақысы қаңтардан бастап 40 пайызға өсуі мүмкін - ҚР ДСӘДМ» http://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/elmzde-byudjet-salasyi-kyizmetkerlernn-jalakyisyi-kantardan-266242/
- 4 ҚР Статистика агенттігі www.stat.gov.kz

References

- 1 <http://www.akorda.kz/> KR Prezidenti N.A. Nazarbaevtyн VI Astana ekonomikalыk forumyндagy undeui.
- 2 T. Aliev. Bednost v Kazakhstane// Mirovaya ekonomika i mezhduнародnye otnoshenia, 2015, том 59, №12, s. 105 – 115.
- 3 Elimizдеgi biudzhет salasy kызmetkerlerinин zhalakysy kantardan bastap 40 paiyzga osui mumkin // http://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/elmzde-byudjet-salasyi-kyizmetkerlernn-jalakyisyi-kantardan-266242/
- 4 KR Statistica agenttigi www.stat.kz